

Krzysztof Groniowski

Materiały do dziejów Lubelszczyzny w papierach M. Wieniukowa

Rocznik Lubelski 4, 303-306

1961

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KRZYSZTOF GRONIEWSKI

MATERIAŁY DO DZIEJÓW LUBELSZCZYZNY W PAPIERACH
M. WIENIUKOWA

Pułkownik Michał Wieniukow, prezes Lubelskiej Komisji do Spraw Włościańskich w latach 1864—67 w pisanych po kilkunastu latach pamiętnikach¹ dał szereg faktów i ocenę swej działalności w Lublinie.

Komisja lubelska i podlegli jej komisarze pozostawili obszerną spuściznę aktową przechowywaną w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie. Część jednak materiałów już współcześnie nie trafiła do kancelarii komisji, lecz bezpośrednio do rąk jej prezesa. Te papiery, stanowiące załączek kancelarii własnej Wieniukowa² zostały zebrane przez niego po wyjeździe z Lublina i włączone do prywatnych papierów z różnych okresów jego życia. Wraz z nimi jako teczka nr 8 znalazły się one w Państwowej Bibliotece im. Lenina w Moskwie w zespole M. Wieniukowa (sygn. 363).

Materiały te można podzielić na cztery grupy: 1) korespondencję Wieniukowa z Komitetem Urządającym, 2) korespondencję z komisarzami rewirowymi, 3) nieliczne sprawy poszczególnych majątków, 4) sprawozdania.

Z pierwszej grupy na czoło wysuwa się korespondencja Wieniukowa z Zarządzającym sprawami Komitetu Urządające J. Sołowiewem. Rkps 39 zawiera pisma Sołowiewa z lat 1864—65, rkps 67 z 1866 roku, rkps 57 dotyczy dymisji zastępcy prezesa Cziżowa. W sierpniu 1864 roku w związku ze skargą hr. Plater na komisarza rewiru nowoaleksandryjskiego (puławskiego) Sołowiew zalecał zwracanie baczniejszej uwagi na przepisy o wyłączeniach z uwłaszczenia. W liście z 30 X/11 XI 1865 r. Sołowiew, w związku ze zbliżającym się terminem dostarczenia tabel likwidacyjnych, zapytywał komisję o opinię, odnośnie do ewentualnych ulg w formie przedłużenia terminu.

Kilka listów poświęconych jest sprawie zbierania opinii o osobach chcących pracować w aparacie włościańskim. List z 21 V/2 VI 1865 r. dotyczy komisarza Sineokowa i poprzedza bezpośrednio jego dymisję za postawę wrogą wobec chłopów. List z 26 XII/7 I 1865/6 r. stanowiący odpowiedź na pismo Wieniukowa z 13/25 XII dotyczy, podobnie jak rkps 57, sporu Wieniukowa z Cziżowem w związku ze sprawą wizytowania urzędów gminnych w święta i w niedziele (w danym wypadku w święta Bożego Narodzenia). Sołowiew uważał, że podobne wizytacje nie są wskazane, gdyż chłopci w tym czasie mogą być pijani. Wieniukow natomiast w związku ze sporem wysunął szereg zarzutów dotyczących pracy

¹ M. I. Wieniukow, *Iz wspomnień*, kn. I. 1832—1867. Amsterdam 1895.

² Por. z uwagami F. Ramotowskiej o kancelariach własnych działaczy rosyjskich w Królestwie (artykuł recenzyjny z wydawnictwa „Wosstanie 1863 g i russko-polskie rewolucyonnyje swiazi”, „Archeion” XXXV, s. 172—179).

swego zastępcy i jego zachowania się w czasie zebrań komisji. W liście z 10/22.I.1866 r. Sołowiew zalecał odciągać chłopów od zamiaru wysłania delegacji do Warszawy w rocznicę ogłoszenia ukazów. W liście 13/25 I 1866 krytykując komisarza rewiru bychawskiego Zabłockiego, Sołowiew domagał się wyjaśnień, odnośnie do korzystania tego komisarza z koni i bryczek obszarniczych.

Rkps 32 zawiera depezę Czerkaskiego do Wieniukowa z 29 V 1864³ zalecającą wstrzymać reorganizację gmin i przedstawić projekty do aprobaty Komitetu Urządzącego.

Niewiele cenniejszych informacji zawiera natomiast korespondencja Wieniukowa z Białozierskim i Tichmieniewem z Komitetu Urządzącego (rkps 48, 73, 76). Jedyne w rkps 48 znajdujemy parę szczegółów do sprawy Sineokowa. Wieniukow proponował przeniesienie tego komisarza z Lubartowa, o ile nie będzie w ogóle zabrany z Komisji Lubelskiej.

W grupie drugiej zachowała się korespondencja ze wszystkimi niemal komisarzami rewirowymi zwłaszcza z drugiego i trzeciego roku istnienia komisji. Materiały te są niekiedy istotne przy ocenie zarówno poszczególnych komisarzy jak i przebiegu realizacji reformy.

Rkps 66 stanowią mało istotne materiały z korespondencji Wieniukowa z mianowanym na miejsce Czizowa zastępcą prezesa Iwanowem.

Rkps 64 zawiera listy komisarza Iwana Strokina z Puław z lat 1865-7 (rewir I). Stokin proponował mianowanie obok komisarzy odrębnych urzędników zajmujących się wyjaśnianiem chłopom ukazów, czyli przekazywania im podstawowych funkcji komisarzy. Sygnalizuje on kłopoty, z jakimi zetknął się zwłaszcza w Iwanowskim Siole (dębiński majorat Paskiewicza) oraz w Markuszowie. W korespondencji Strokina poruszana jest szeroko sprawa przydzielania chłopom pustek nie zapisanych w tabelach prestacyjnych, uwłaszczenia komorników i parobków osadzonych przez dwór w chatach chłopskich, a wreszcie serwitutów leśnych. Stokin porusza sprawę korzystania z serwitutu opałowego bez używania siekiery oraz sprawę wydawania drzewa na wozy i sanie.

Rkps 61 zawiera korespondencję Iwana Zauszkiewicza z Lubartowa komisarza II rewiru, z lat 1865—67. Zwraca uwagę ton komisarza, gdy pisze on o żądaniach chłopskich np. wsi Woli Syrnickiej z 1866 r. List z 27 II/11 III 1866 r. jest bardzo istotny przy charakterystyce postępowania komisarza. Dotyczy mianowicie jego zatargu z mieszczanką lubartowską, matką zbiegłej służącej komisarza, której Zauszkiewicz zatrzymał rzeczy, groził chłostą itp. Omawiając przebieg realizacji reformy komisarz przytacza fakt, że w Kozłowie, majątku Zamoyskich chciano dać komornikom pustki przedprestacyjne z 8—10 letnimi zaroślami.

W rkps 40 znajdują się listy Mikołaja Czufarowskiego komisarza III rewiru (lubelskiego) z lat 1864-67. Listy z drugiej połowy 1864 roku dotyczą trudności przy wydzielaniu pustek. Czufarowski krytykuje zatrudnianie żołnierzy w majątkach obszarniczych. Sygnalizuje też (list niestety bez daty) fakt pojawienia się powstańców, co zmusiło komisarza do przerwania prac.

Rewiru IV (opolskiego) dotyczy korespondencja dwóch kolejnych komisarzy. O ile listy Sergiusza Rymskiego-Korsakowa (rkps 38) są mało istotne, to listy jego następcy Fiedora Glinki (rkps 63) należą do najciekawszych pozycji zbioru. Dotyczą one w zasadzie jednej sprawy: zatwierdzenia regulacji w Szczekarkowie (część dóbr opolskich). Zatwierdzenie regulacji przez Komitet Urządzący odbyło się w trybie przyśpieszonym przed wpływieniem apelacji chłopskiej opartej na

³ W wypadku pojedynczej daty oznacza ona stary styl.

krytyce wiarygodności dokumentów przedstawionych przez administrację opolską. Glinka zgłasza w czasie obrad Komisji lubelskiej votum seperatum w tej sprawie, a później próbuje w Lublinie i Warszawie uzyskać jeszcze zmianę decyzji, oskarżając Centralną Komisję Spraw Włościańskich o przekroczenie obowiązujących przepisów. W rezultacie Glinka musiał odejść z komisji lubelskiej, a wkrótce opuścił w ogóle Królestwo.

Rkps 60 i 72 zawierają korespondencję z komisarzem VI rewiru (biłgorajskiego) Mikołajem Iwanienką. Kłopoty komisarza były tu podobne jak jego kolegów. W jednym z majątków wobec niezgodności projektu tabel z przedstawionymi dokumentami komisarz musiał zarządzić pomiar ziemi.

Korespondencja Wieniukowa z komisarzem rewiru VII (kraśnickiego) Andrzejem Michajłowem (rkps 37) nie zawiera istotniejszych informacji. Korespondencja jego następcy komisarza Mikołaja Pel-Gorskiego z 1866 rok (rkps 83) dotyczy raczej spraw związanych z tokiem sporządzania tabel likwidacyjnych. Komisarz skarży się niekiedy na kłopoty w związku z koniecznością przeprowadzania pomiarów ziemi oraz na postawę chłopów i ich żądania w dobrach gościeradowskich.

Trzecia grupa materiałów, dotyczących poszczególnych dóbr, to jedynie dwa rękopisy. Rkps 41 dotyczy ordynacji. Znajduje się tu pismo krasnostawskiej Komisji do spraw włościańskich z 9/21.I.1865 r. podpisane przez Piotra Samarina skierowane do Zarządu Ordynacji i dotyczące trybu korzystania z serwitutów leśnych, oraz pismo Komitetu Urządającego z tego samego dnia stanowiące pismo przewodnie. Wynika z niego, że tryb korzystania z serwitutów w Ordynacji Zamojskiej oparty został na przedstawionym przez jej zarząd projekcie, w którym władze włościańskie dokonały pewnych zmian.

Rkps 36 stanowi protokół oddziału czasowego komisji lubelskiej dotyczący sprawozdania regulacji w majątku rządowym Poniatowa, w rewirze opolskim. Niezrealizowane plany przesiedlenia obejmowały zarówno gospodarzy jak i komorników. Oddział czasowy badając tę sprawę miał szereg wątpliwości co do przeprowadzonej uprzednio regulacji. Proponował więc wydzielenie innych ziem niż wyznaczone przez Komisję Rządową Przychodów i Skarbow.

Rkps 75 i 89 należą do ostatniej z omawianych tu grup materiałów. Są to opracowane przez Wieniukowa sprawozdania z prac komisji. Drugie z nich obejmuje cały okres istnienia komisji aż do jej reorganizacji, połączonej zresztą z odejściem Wieniukowa, „Kratkij otczet o chodzie krestianskowo diela w Lublińskiej Komisji s aprelia 1864 po koniec marta 1867 g” jest próbą podsumowania prac Komisji, znacznie bardziej interesujący niż podobna, lecz raczej o charakterze obrachunkowym, dana po kilkunastu latach w pamiętnikach.

Wieniukow wiele miejsca poświęcił zmianom personalnym w komisji. Z interesujących szczegółów warto przytoczyć, że do listopada 1864 r. komisja nie posiadała żadnego mierniczego, potem było ich dwóch, a wiosną i latem 1865 r. siedmiu. Trzykrotnie aż musiano przeprowadzać pomiar w Zawieprzycach. Spośród 1111 postanowień komisji (w tym 231 w związku z zaskarżeniem projektów tabel likwidacyjnych) 517 redagował sam Wieniukow, 368 jego zastępcy, 26 przydzieleni do komisji na swego rodzaju staż młodzi urzędnicy. Jako teren, gdzie odnaleziono najwięcej pustek i napotkano najwięcej spraw o zamiany (za najtrudniejszą z nich uważa Wieniukow omówioną wyżej sprawę Poniatowej), Wieniukow wymienia rejon między Lublinem a Wisłą, w pobliżu wspomnianego miasta gubernialnego oraz Kazimierza.

Zwraca też uwagę na zaskarżoną przez chłopów regulację wsi rządowej Wólki Profeckiej w powiecie puławskim. Stosunkowo mało pustek odnaleziono w lubartowskim. Niekiedy gospodarze bardzo niechętnie patrzyli na nadział bezrolnych. O ile nie wiele istotnych informacji wnoszą dane o zamianie serwitutów, to ważniejsza jest sprawa pozostawionych serwitutów w dobrach rządowych i w majoratach. W dobrach rządowych pozostawiono serwituty w trzech zaledwie majątkach nie licząc poduchownych (do najbardziej znanych należała sprawa dóbr Rozkopaczew), w majoratach poza serwitutami przyznanymi przy oczyszczaniu komisja zatwierdziła tylko serwituty w Zemborzycach.

Wieniukow zwraca uwagę na szczególnie niekorzystne dla chłopów rezultaty sprawdzania tabel w rewirze lubartowskim. Wpłynęły stąd liczne skargi chłopów (majątki Czemierniki, Nasutów, Rudno). Podobnie było w tych wsiach Ordynacji Zamojskiej w powiecie janowskim, gdzie tabele sprawdzał Komisarz Zauszkiewicz. Czemierniki wskazuje Wieniukow jako przykład najostrzejszych represji ze strony władz w całym rejonie komisji. W sprawozdaniu poruszona została również sprawa naruszania decyzji o serwitutach zarówno przez chłopów, jak wielką własność i urzędy leśne.

Wieniukow próbował również ocenić pierwszy okres funkcjonowania samorządu gminnego. Z dawnych 164 gmin utworzono 81. Przy wyborach duży wpływ mieli naczelnicy wojenni. Zwłaszcza przy łączeniu gmin wybory zastępowano niekiedy nominacjami. Z 9 usuniętych wójtów jeden (szlachcic w gm. Buchałowice w puławskim) usunięty został za sprawy polityczne, drugi wójt gminy Czemierniki, za udział w ruchu chłopskim. Aktualnie w 1867 roku było 4 wójtów — szlachciców. Sądy gminne znajdowały się w początkowym okresie pod silnym, zdaniem Wieniukowa, wpływem szlachty. Sygnalizując pęd ku rozwojowi szkolnictwa na wsi Wieniukow dodawał, że część szkół została ostatnio przez władze szkolne zamknięta. Pozostało 37 szkół wiejskich z zaledwie 1—2 tysięcy uczniów, co stanowiło znikomy procent dzieci w wieku szkolnym. Wieniukow zastrzegł, że członkowie komisji nie uczestniczyli w akcji przeciwko unitom.

W sumie sprawozdanie, uzupełnione o niektóre szczegóły korespondencji, dostarcza szereg danych dotyczących uwłaszczenia na Lubelszczyźnie. Naturalnie nie może ono zastąpić wyników badań nad przebiegiem i rezultatami uwłaszczenia, prowadzonych już zresztą od paru lat w ośrodku lubelskim. Konfrontacja sprawozdania i omawianej korespondencji z ogłoszonymi już pierwszymi rezultatami tych badań⁴ pozwala skonstatować, że nie wszystkie wypadki ostrych nawet nadużyć zostały przez Wieniukowa wymienione. Antagonizm z komisarzem Zauszkiewiczem, jaki zarysował się w toku prac komisji, dał znać o sobie i w sprawozdaniu. Sprawa Czemiernik znana była w ogólnym zarysie z opublikowanych już badań Z. Mazurek, choć bez powiązania jej ze specyfiką rewiru lubartowskiego. Natomiast na sytuację w rewirach puławskim i opolskim nie zwrócono dotąd baczniejszej uwagi. Podobnie omówione materiały pozwalają na szereg spostrzeżeń dotyczących spraw personalnych komisji lubelskiej. W sumie można je scharakteryzować jako istotne uzupełnienie znajdujących się w kraju źródeł do dziejów wsi lubelskiej w drugiej połowie XIX wieku.

⁴ W „Annales UMCS” oraz wydawnictwie „Rewolucja 1905 r w ziemi lubelskiej”.